

θήσουν τὰ σχόλια, ἂν δὲν ἤθελεν ὁ συγγραφεὺς νὰ τὰ θέσῃ ἐν ὑποσημειώσεσι. Ὅμοίως παρατηροῦμεν ὅτι ὄροι τινὲς δηλωτικοὶ ὠρισμένων ἀξιωματῶν καὶ ἐννοιῶν μεταφέρονται ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν διὰ λέξεων οὐχὶ ἀντιστοίχων. Δὲν γνωρίζομεν π.χ. τί θὰ εἶπη δῆμος (ἡ σημερινὴ ἐννοια τοῦ δήμου ὅσον καὶ ἡ ρωμαϊκὴ καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ δὲν ὑπῆρχεν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα), προεστὸς (προεστῶς, ἕως εὐγενῆς), κανονικός-ἄτον, βικάριος, ἐπίτροπος καὶ ἄλλα τινά. Ἔδει ὁ συγγραφεὺς νὰ ὑποσημάνῃ καὶ τοὺς λατινικοὺς ὄρους, ὧν εἶναι γνωστὸν τὸ περιεχόμενον.

Ἡ δ' ἐν τέλει τῆς ἐργασίας του παρέχβασις (σ. 84 κ.ε.) ἐν ἣ πραγματεύεται περὶ τῶν ἀποτυχουσῶν προσπαθειῶν τῆς Ρώμης νὰ ἐκκαθολικίσῃ τὴν Κρήτην, περὶ τῶν δοκιμασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, καὶ περὶ τῆς προστασίας τῶν Κρητῶν ἐπικρῶν ἐνετῶν ὑπὸ τῆς μητροπόλεως, προσθέτει μὲν πολλὰ εἰς τὰς ἡμετέρας γνώσεις, ἠδύνατο ὅμως, διὰ τὴν τήρησιν τῆς συνοχῆς τοῦ ὅλου ἔργου, ν' ἀποτελέσῃ ἴδιον θέμα καὶ μελέτην. Ὁ δρ. Ξ. δὲν εἶναι βεβαίως συστηματικὸς ἱστοροδίφης, πολλῶ μᾶλλον ἱστορικός, καὶ τὰ συμπεράσματά του δύνανται νὰ συζητηθοῦν, ὅταν μάλιστα γνωρίσωμεν περισσοτέρας ἐκ τῶν πηγῶν ἄλλ' ἢ μακροχρόνιος ἐργασία του, μακρὰν τῆς πατρίδος εὐρισκομένου, τόσον χρήσιμος διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς γενικωτέρας κρητικῆς ἱστορίας, ἀληθῶς μᾶς συγκινεῖ, ὥστε νὰ τὸν εὐγνωμονῶμεν.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΙΣ

Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἀρχιμανδρίτου, Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363-1366 καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς (1211-1669). Ἀλεξάνδρεια, Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον 1932 12^ο σ. 95.

Ὁ δρ. Ξηρουχάκης, ἔξακολουθῶν τὰς ὑπὲρ τῆς πατρίου κρητικῆς ἱστορίας ἐργασίας του, ἀνετύπωσεν ἐκ τοῦ Ἐκκλ. Φάρου Ἀλεξανδρείας τὴν ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον μελέτην του.

Μετὰ γενικὴν τινα ἀπαρίθμησιν τῶν ἱστορικῶν περὶ Κρήτης μελετημάτων, ὁ συγγραφεὺς κατ' ἀρχὰς ἐξετάζει τὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363-6, καθ' ἣν ἀνεκρηύχθη ἐν Κρήτῃ ἡ δημοκρατία τοῦ ἁγίου Τίτου, ἐξιστορῶν τὰ πολεμικὰ γεγονότα, τὰς διπλωματικὰς τῆς μητροπόλεως ἐνεργείας καὶ τὴν ἔκβασιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως. Αἰτιολογῶν τὰς κρητ. ἐπαναστάσεις, ἀποδίδει αὐτὰς εἰς τὴν ἀνισορροπίαν τῶν ἐνετικῶν ἀρχῶν ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν κακοδιοίκησιν καὶ τὰς μεγάλας ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν εὐγενῶν πατρικίων (σ. 17)¹.

¹ Κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1363 καὶ ἄλλαι αἰτίαι ἔχουν τὴν μειονεκτικὴν θέσιν τῶν ἐν Κρήτῃ φεουδαρχῶν (εὐγενεῖς Ἐνετοί, εὐγενεῖς Κρητες) ἐναντι

Πλὴν τῶν ἐκδεδομένων χρονικῶν καὶ τῶν σχετικῶν τμημάτων τῶν ἐνετικῶν ἱστορικῶν, ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιοῖ τὸ χρονικὸν τοῦ προβλεπτοῦ Νικολάου Τρεβιζάν, ἔξ οὗ μανθάνομεν τὰ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς Δυτικὰς Ἑπαρχίας (καὶ δὴ τὰ Σφακιά) ¹.

Καθ' ἡμᾶς ἡ σύνθεσις ἱστορίας γεγονότων, ὡς ἡ ἀνακήρυξις τῆς δημοκρατίας τοῦ Ἀγ. Τίτου προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῶν σχετικῶν πηγῶν, αὐτοσσίως ἐκδεδομένων. Τούτου μὴ ἐπιτευχθέντος, πᾶσα ἐργασία θάλει εἶσθαι ἀτελής καί, ὡς πρὸς τὰ σεμπεράσματά της, ὑποκειμενική.

Ἀπὸ τῆς σ. 39 κ.έ. ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰ τῶν κοινωνικῶν ἐν Κρήτῃ τάξεων, τὰ τῆς καταστάσεως τοῦ λατινικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ τὰ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος. Ἡμεῖς ἔχομεν σοβαρὰς ἀντιρροήσεις εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ βιβλίου, ὅπου, νομίζομεν, δὲν διασαφηνίζονται τὰ ζητήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἡσχολήθη ὁ συγγραφεὺς. Διότι ἄλλως ἀντελήφθημεν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν πηγῶν τὴν φεουδαρχικὴν σύστασιν τῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετοκρατίας καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα καὶ τὴν ἀποικιακὴν πολιτικὴν τῆς μητροπόλεως ². Ἄν δὲ παραδεχθῶμεν τὰς γνώμας τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τῆς ἐνετίας ἐν Κρήτῃ, δὲν γνωρίζω πῶς θὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀκμὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς μεγαλονήσου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' καὶ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὅτε, ἔνθεν μὲν ἀναδεικνύονται

τῶν ἐξ Ἑνετίας πεμπομένων ἐνετῶν φεουδαρχῶν. Ἐνῶ εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας π. χ. οἱ κληροῦχοι διετήρουν τὰ μητροπολιτικὰ τῶν δικαιώματα, ἡ Ἑνετία ὄχι μόνον δὲν ἀνεγνώριζε τοιαῦτα εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν σπλάγγων της εὐγενεῖς, ἀλλὰ καὶ τὰς διοικητικὰς καὶ στρατιωτικὰς θέσεις τῆς νήσου ἐμοίραζεν εἰς τοὺς ἰδίους της πολίτας. Οὕτω ἐνετικῆς εὐγενείας ἢ κρητικῆς εὐγενείας Κρής φεουδάρχης δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ δούκας ἢ κονσουλιάριος ἢ ἀρχιστράτηγος ἢ ρέκτωρ ἢ ναύαρχος ἢ ταμίας ἐν Κρήτῃ. Τὰς θέσεις αὐτὰς εἶχον οἱ εὐγενεῖς τῆς μητροπόλεως. Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν διαμάχας ἐλάμβανεν ἔστιν ὅτε καὶ ὁ λαὸς μέρος, διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀπέχθειάν του πρὸς τοὺς κατατυραννοῦντας αὐτὸν φεουδάρχας, ἀλλ' ἡ θέσις τοῦ λαοῦ θὰ ἦτο πάντοτε θέσις δουλοπαροίκου, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἐπύρχειτο λύσις.

¹ Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔχει ἴδει τὴν μελέτην τοῦ Σπ. Θεοτόκου, Ἡ Κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363. Ἡμερολόγιον Μεγ. Ἑλλάδος 1928, σ. 249 κ.έ., ὅπου δίδεται περίληψις τοῦ χρονικοῦ τοῦ Τρεβιζάν. Ὁμοίως δὲν ἐγνώριζε τὴν μήπω ἐκδοθεῖσαν (ὅταν συνέγραφε τὴν μελέτην του) ἐργασίαν τοῦ αὐτοῦ Σπ. Θεοτόκου, Ἡ δὴθεν ἀφορμὴ ἢ προκαλέσασα τὴν ἀποστασίαν τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1363. Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντ. Σπουδῶν Η' 206-13, Ἀθ. 1931.

² Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν, ἐξετάζων τὰ περὶ κρητικῆς εὐγενείας, τὴν ἐργασίαν τοῦ Gerland, La noblesse Grétoise, Paris 1907 καὶ τὴν ἡμετέραν τὸ χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν, Δελτίον Κ. Δ. Σ. Α', Χανιά 1928 σ. 65-85. Ὁμοίως, ἐξετάζων τὸ διοικητικὸν σύστημα, ἠγνόησε τὰ ὑπὸ τοῦ Thomas δημοσιευθέντα ἔγγραφα: Die ältesten Verordnungen der Venezianer für Angelegenheiten München 1873 καὶ Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta vom Jahre 1350. München 1877 (Πρακτικὰ τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας XIII καὶ XIV).

μεγάλοι ιεράρχαι και θεολόγοι (Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, Μάξιμος ὁ Μαργούνιος, Γεώργιος Μαραφαρᾶς), ἔνθεν δὲ ἀναδιοργανοῦνται ὁ μοναχικὸς βίος και ἀκμάζει ἡ τέχνη (Γαβριήλ Πανιόγαλος, οἰκογένεια Τζαγκαρόλων κλπ.).

Παρὰ τὰ μειονεκτήματά του ταῦτα, τὸ βιβλίον τοῦ δρ. Ξηρ., τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου θέματος, παρέχει εἰς τὸν μελετητὴν πληθὺν ἀξιολόγων πληροφοριῶν και εἰδήσεων, εἰς τὸ β' μέρος του δὲ ἀναπληροῦ παρ' ἡμῖν τὴν ἔλλειψιν βιβλίου ἀντικειμενικοῦ περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, ἀφοῦ τὸ βιβλίον τῆς *Ena Tea* (ἰταλιστί), κρίνεται εὐνοοῦν τὴν ἐνετικὴν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν.

N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΙΣ

*I. D. Stefanescu, La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, depuis les origines jusqu'au XIXe siècle, Paris, 1932. (Ἐν τῇ σειρᾷ *Orient et Byzance, VIII*). Κείμενον ἐκ 439 σελίδων μετὰ 30 φωτοτυπικῶν πινάκων και 1 ἐγχρώμων. Λεύκωμα (ἐκδοθὲν τῷ 1930) ἐξ 96 φωτοτυπικῶν πινάκων και 4 ἐγχρώμων.*

Ὁ κ. Stefanescu συνεχίζων τὴν ἀπὸ τοῦ 1928 ἀρξαμένην δημοσίευσιν πάντων τῶν τοιχογραφημένων μνημείων τῆς Ρουμανίας (βλ. Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, VII, 1930, 407 κ.ἑξ.) ἐξέδωκεν ἤδη τὸν τελευταῖον τόμον τοῦ ἔργου του, τὸν περιλαμβάνοντα τὰς Ἐκκλησίας τῆς Βλαχίας και τῆς Τρανσυλβανίας. Περὶ τῶν μνημείων τῶν ἐπαρχιῶν τούτων τῆς Ρουμανίας ὁ κ. S. εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει μικρὰν περιληπτικὴν μελέτην (I. Stefanescu, Contribution à l'étude des peintures murales valaques, Paris, 1928 [*Orient et Byzance, III*] 90 σελίδες κειμένου μετὰ 10 φωτοτυπ. πινάκων) λίαν ὄμως ἀτελεῖ. Ὁ νῦν ἐκδοθεὶς τόμος περιλαμβάνει λεπτομερῆ περιγραφὴν πάντων τῶν μνημείων τῶν δύο τούτων Ρουμανικῶν ἐπαρχιῶν, τὰ ὁποῖα πράγματι παρουσιάζουν πολὺ ἐνδιαφέρον.

Ἡ Βλαχία περιέχει πολὺ μεγαλύτερον ἀριθμὸν διακεκοσμημένων Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὴν Μολδαβίαν και τὴν Βουκοβίαν, τὰ μνημεῖα τῶν ὁποίων ὁ συγγραφεὺς ἐμελέτησεν εἰς προηγουμένους τόμους τῆς δημοσιεύσεώς του. Ἄλλ' ἂν ὁ ἀριθμὸς εἶναι μεγαλύτερος, ἢ ποιότης και ἡ καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν μνημείων τούτων εἶναι ἀναμφιβόλως πολὺ κατωτέρα τῶν Μολδαβικῶν και τῶν τῆς Βουκοβίνης. Ἐξαιρέσειν μόνον κάμνει ἡ ἡγεμονικὴ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐν Curtea de Arges, τὸ παλαιότερον ἐκ τῶν διασωθέντων μνημείων τῆς Βλαχίας και γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τὴν εἰς αὐτὸ ἀφιερωμένην ἐκδοσιν τὴν γενομένην ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν ἱστορικῶν μνημείων τῆς Ρουμανίας και ἀπὸ πολλὰς μελέτας με αὐτὸ σχετιζομένης. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς